

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 108, Eylül 2020, s. 1-10

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.44838>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

3.06.2020

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date

29.09.2020

Prof. Dr. Sergi CİKİA

İvan Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi, Türkoloji Bölümü

Çevr.: Prof. Dr. İlyas ÜSTÜNYER

International Black Sea University, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi

Türk Filolojisi Bölümü

ilyas.ustunyer@ibs.edu.ge

TÜRKÇE-LAZCA DİL İLİŞKİLERİNDEN: LAZCADAKİ TÜRKÇE SÖZ DİZİMSEL KALIPLAR*

Öz

Lazca (Lazuri), Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Rize ile Gürcistanın Acara Bölgesi'ndeki Gonio arasında yaşayan yaşlı kuşak lazlar tarafından kullanılmaktadır. Bu dili Türkiyede yaklaşık yüz bin, Gürcistanda beş bin kişinin konuştuğu tahmin edilmektedir. Kartveluri Dil Ailesi'ne dahil Lazca, Kafkas bölgesinde ve Anadolu'da konuşulan değişik dillerle sözlükbilim, sesbilim, biçimbilim ve söz dizim alanlarında etkileşim içinde olmuştur. Lazcanın Türkçe ile irtibatı Lazların meskûn olduğu coğrafyanın Osmanlı yönetimine girmesi ile başlamıştır. Takip eden dönemde Lazca ile Türkçe arasında karşılıklı dilbilimsel etkileşimler yaşanmış ve hala da yaşanmaktadır. Türkçeden Lazcaya geçen

* Gürcü Türkolojisinin kurucusu Cikia (1898-1993) bu çalışmayı 27 Aralık 1954'te İ. Cavahişvili Tiflis Devlet Üniversitesi'ndeki Türkoloji Bölümü'nde bildiri olarak sunmuştur, çalışmayı genişleterek 1967 yılında şu başlık altında tekrar yayınlamıştır: "Turquli-Lazuri enobrivi urtiertobidan: 2. Turquli sintaqsurı kalkebi lazurşi" (1967). Akaki şanidze Derlemesi içinde. Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınevi, s. 367-377. Çeviri metne ara başlıklar Cikia'nın kızı Prof. Dr. Marika Cikia'nın onayı ile çevirmen tarafından eklenmiştir.

dilbilimsel unsurlar olduğu gibi Lazcadan Türkçeye geçen dilbilimsel unsurlar da söz konusudur. Bu çalışmada Türkçeden Lazcaya geçen Türkçe söz dizimsel kalıplar incelenmiştir. İncelenen örnekler Lazcadaki kimi söz dizimsel kalıpların Türkçeden geçtiklerini ortaya koymuştur. Bu ödünclemelerin Lazcada değişik yapılarla karşılandığı bu çalışmada tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları bölge düzeyinde karşılaştırmalı dilbilimsel olguların yeniden değerlendirilmesine ivme kazandıracaktır.

Anahtar kelimeler: Türkçe-Lazca ilişkileri, söz dizimsel kalıplar, Kartveluri dilleri, Gürcüce.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKISH and LAZ LANGUAGES: TURKISH SYNTACTICAL CALQUES in LAZ LANGUAGE

Abstract

Laz language (Lazuri) has been used by old-aged generations in the Eastern Black Sea Region of Turkey and in Gonio of the Acara Region, Georgia. It is estimated that a hundred thousand people in Turkey and five thousand people in Georgia use this language. Laz language belongs to Kartveluri Language Family and has been interacted with different languages spoken in Turkey, Georgia in the lexicography, phonetics, morphology and syntax spheres. The active contact of the Laz language with the Turkish language started when the geography called Lazistan came under Ottoman rule. There exist linguistic elements in Laz language borrowed from Turkish language and vice versa is valid as well. In this article we focused on just Turkish syntactical calques in Laz language. The analyzed examples have revealed that some syntactic patterns in Laz Language have borrowed from Turkish language. It was determined in this study that these borrowings were met with different structures in Laz language. The findings of this study will accelerate the reassessment of comparative linguistic facts in the above-mentioned languages

Keywords: Relations between Turkish and Laz languages, syntactical calques, Kartvelian languages, Georgian language.

Giriş

1964 yılında “Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları” (Cikia 1967:253-269) dizisinde “Türkçe-Lazca Dil İlişkileri Üzerine” genel başlığını taşıyan bir seriden¹ oluşan bir çalışmada bu satırların yazarının “Lazcadaki Türkçe Leksikolojik Kalıplar” adlı bir makalesi yayımlandı. Söz konusu makalede Lazcanın Türkçe dil çevresine dahil edildiği olgusu işlenmişti. Bu saptama Lazcanın gelişimi üstüne büyük bir etki oluşturdu. Bu etkiye, özellikle de fonetik etkiye, dil bilgisel örgü ve leksikolojik olmak üzere Lazcanın değişik birimlerinde tanık olunduğu vurgulanmıştı.

Mevcut makale aynı serinin ikincisidir. Bu çalışmada Lazcadaki Türkçe söz dizimsel kalıplar incelenmiştir. Lazca uzmanları, Kartvel dilleri ve lehçelerinde bulunmayan söz dizimsel özelliklerin Lazcada mevcut olduğunu öteden beri ileri süregelmişlerdir. İlginçtir ki, söz konusu özellikler Lazcanın doğal gelişimi sonucu ortaya çıkmamıştır.

¹ Seri dört makaleden oluşmaktadır. Serinin 3. makelesi “Lazcadaki Türkçe Ses Oluşumları”, 4. makale “Lazcadaki Türkçe Leksikolojik Unsurlar” adını taşımaktadır (ç.n).

I. Lazcanın Söz Dizimsel Özellikleri

Akademik Nikolay Yakovleviç Marr (1865-1934) 1910 yılında yayınlanan *Lazca Dilbilgisi* adlı kitabında Lazcadaki söz dizimsel özelliklere dikkat çekmiştir. Marr, bu özelliklerden bazılarını dair şunları ifade etmiştir: a) Ortaçlı bağımsız deyişler zamanın belirteç cümlelerini göstermektedir, özne ise isimlerin içinde yer almaktadır, geçmiş zaman ortacı yüklem işlevi görmektedir. Örneğin, “vitiş xut dakika mekalaperi” (Saat ondan sonra beş dakika geçmiş-saat onu beş geçe) (Marr 1910:79). Bu ifade elbette doğrudur. “Saat ondan sonra beş dakika geçmiş” şeklindeki bir ifade ne Megrelceye ne de Gürcüceye özgüdür; dolayısıyla ifadenin Lazcaya ait, otantik bir olgu olduğu düşüncesi çok inandırıcı gözükmemektedir. Zira, söz konusu özellik Lazcada, Lazeti'nin (Lazistan) Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesinden ve Lazcanın Türkçe ile zorunlu ilişkiye geçmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Marr tarafından incelenen bu yapı standarttır ve konuşma dilinde kullanılmaktadır: “onu beş dakika geçe” ki burada “onu”, rakam olan “on”-a ismin “i-hali”nin eklenmesidir, “beş dakika” ise Türkçe “geçe” sözcüğünün yalın şeklidir. Bu şeklin dil bilimsel karşılığı Megrelcede, Gürcücede ve Lazcada bulunmamaktadır. Söz konusu ifade şeklinin Rusça'ya çevirisi ise şöyledir: [часовая стрелка] перешедши [на циферблате] с десяти [часов на] пять минут: “Агре, saat ondan sonra beş dakika geçince”. Haliyle, söz konusu kalıp doğrudan bir alıntı olup bir düşüncenin ifade edilmesinde teknik bir usulün tümel transferidir. Yalnız, Lazcada sıra dışı olan Türkçedeki ismin halleri, olası yeni karşılıklarla değiştirilmiştir: İsmi “-i hali” ismin “-e hali” ile karşılanmıştır ve Türkçe yalın haldeki “geçe” şekli ise sıfat-fiilin geçmiş zaman şekliyle değiştirilmiştir (mekalaperi). Marr, haklı olarak durum cümlesindeki yüklemi sıfat-fiil aracılığıyla ifade edildiğine işaret etmiştir. Bu duruma Türkçe kalıbın yetersizliği yol açmıştır.

Marr, ardından şunları kaydetmiştir: b) Bağımsız deyişler hallerin zamanlarıyla değişik durum cümlelerini ifade etmektedir. Aynı durum Tubalkaynca'daki geçmiş zaman durumunun I. şahsında da görülmektedir. İlgi haline eklenen öntakıyla zamanın durum cümlesi ifade edilir: gec'ebic'k'ediş-k'ule (გეწებიჭკედიშ-კულე) “kendime yukarıdan baktıktan sonra”, “kendime yukarıdan bakınca” (Marr 1910:79).

İosif Kipşidze de N. Marr'ın ileri sürdüğü Lazcadaki söz dizimsel özelliği doğrulamış ve aynı şeklin farklı fonetik versiyonlarından bir örneğini ortaya koymuştur. Kipşidze şöyle demektedir: 1. Öntaki “კულე” (k'ule) ile geçmiş zamanın belirtme halinde kullanıldığı durumlarda kesik hal eki “შ” (ş), geçmiş zamanın bütün şahıs eklerinde görülür. Buna, kendisini takip eden hal eki “შ” (ş) ile doğrudan uyuşan 3. çoğul şahıstaki “ეს” (es) ekindeki ünsüz “ს” (s) göstergesi dahil değildir. Lazcada ardışık duran çağrışımsal ünsüz sesler çok yaygın olmadığı için bu yapı ortadan kaybolmaktadır. Söz konusu biçimin 3. çoğul şahsındaki “ლ” (l) kökünden doğan იდეშკულე (<იდეშქულე<იდეშკულე)- ideşkule (< ideşkule < idesşkule) – “onlar geldiklerinde” (Kipşidze 1911:6) yapısı buna örnektir. Görüldüğü gibi, N. Marr ve İ. Kipşidze son derece önemli olan Lazcadaki şahıs ekli fiillere çekim eklerinin (iyelik durumu) eklenmesi olgusunu bir dilsel gerçek olarak göz ardı etmemektedirler.

Arnold Çikobava, bu olguya dikkat çektikten sonra 1936 yılında şunları ifade etmiştir: “Çekimin son ekinin çoğu durumlarda fiil şekline eklendiğinin altı özellikle çizilmelidir”. Örneğin, “ფარა ქეჭუფუმ-ქულე დიცინერ-დიცინერ ოხოიშა იგზალუ” (para keç'opus - k'ule dziciner-dziciner oxoiša igzalu) (Çikobava 1936:33), “Parayı aldı sonra [memnun olarak]

eve gülerek gitti” (parayı aldıktan sonra eve gülerek gitti). Bu örnekteki “ქეჭუფუ” (keç’upu) iki şahıslı bir fiildir, geçmiş zamanlıdır, Ö3 ve N3...” (Çikobava 1936:63):

Bu bağlamda gelecek zamanla ilgili örnek de verilebilir: “ჰაწი მარტი მოხთა-შ-კულე ონტულეფემ ქენარი... ქელანჭვარუმან” (haç’i mart’i moxta-ş-k’ule ont’ulepeş kenari...kelanç’varuman) – “Artık mart geldi sonra sebze bahçesinin kenarlarını temizlerler” (Artık, mart ayı geldikten sonra sebze bahçesinin kenarlarını temizlerler) ...” (Çikobava 1936: 63).

Yukarıda da belirtildiği gibi İ. Kipsidze de Lazcada iyelik durumu eki olan “s” ünsüzünün fiilin çoğul takısının üçüncü şahıs soneki olan “s” ünsüzüne benzediğini vurgulamıştır. Dolayısıyla fiilin (იდეს-შ-ქულე → იდემ-ს-ქულე) “ideškule” şekli elde edilmektedir. (Kipsidze 1911:6). A. Çikobava’ya göre “k’ule” ilgecinin eklenmesiyle çoğu zaman iyelik durumu eki “š” göstergesi “ჭ” (č) göstergesine dönüşmektedir. Hopa ağzındaki „ჭქულე, (č’kule) kullanımı sıradan bir olaydır. Bunu; ჩხომიქ “ეივალლა” დუწუჭქულე მუში ქერცელამენ ჯურ თანე ნიჭკუ...- “čxomik, “eivalla” duc’uč’kule muşi kercelašen žur tane nic’k’u...” (Balık, “eyvallah” dedikten sonra pullarından iki tanesini koparttı...”- “balık teşekkür ettikten sonra” ...) (Çikobava 1936:64) örneği ortaya koymaktadır.

G. Dümezil de haklı olarak Lazca fiilin şahıslı şeklini “uc’ušk’ul(e)” / “uc’uš -k’ul(e)” [uc’u = “dedi”, “š”- Lazcadaki iyelik durumu öneki, “k’ul(e)”= “sonra”; yani: “dedi sonra” Türkçe dedikten sonra’nın (-de (“demek” fiilinin kökü) + -dik (biçim yapım eki) + -ten (ayrılma hal eki) + sonra (ilgeç)] ile haklı olarak ilişkilendirmektedir. Araştırmacı, aynı zamanda şu olguya da haklı olarak dikkati çekmektedir: fiilin şahıslı şeklinin iyelik durumu ve fiilin “k’ule” ilgeciyle beraber kullanımında aşağıdaki nüansın ortaya çıkma olasılığı yüksektir: goxvec’un-škule (გოხვეწუნ-შქულე) “sana bu kadar yalvardığı için” vb. (Dumezil 1937: VIII).

Dolayısıyla, bu durumda oldukça değişik bir biçimle karşı karşıya kalmaktayız. Çikobava’ya göre bu özelliklerinden dolayı “Çanuri (Lazca) dili, Megruli (Megrelce) dilinden kısmen uzaklaşmaktadır” (Çikobava 1936:186).

II. Lazcadaki Sözdizimsel Kalıpların Türkçedekilerle Karşılaştırılması

Söz dizimsel kalıpların karşılaştırmalı yapısını incelemeden önce, genel olarak Türkçenin temel ve yan cümlecikleri iç içe yerleştirme özelliği (hypotaxis)² olmadığını hatırlamakta yarar var. Dolayısıyla, “ki”, “söz konusu”, “bu yüzden”, “bu nedenle” ve “bu gibi” birleştirici sözcükler bulunmaz (sonradan kullanıma giren sözcükler bu durumda bir dilin doğasını belirtmez). Söz konusu durumun bir çeşit telafisi de Türkçenin çok sayıda uygun dilbilimsel kategorilere sahip olmasıyla yapılmaktadır (eylemsi belirteçleri, ortaçlar, “-dik” ve “-acak” şekilleri vd.),³ ki bu formlar birleştirici sözcükler olmadan da hipotaksik cümlelerin anlamlarını ifade edebilirler. İşte bu özelliği ile Türkçe farklı söz dizimsel sistemleri olan dillerden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Türkçede diğer dillerdeki karmaşık cümlelerin özdeş içeriğini ifade eden basit cümleler, zarf-fiiller, ortaçlar ve “-dik”, “-acak” gibi biçimbirimlerin değişik yollarla farklılaştırılmış yapısıyla oluşturulur. Bu özgün söz dizim özelliği Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesini bir ölçüde güçleştirmektedir. Türkçenin söz konusu özelliği Lazcada

² Cümlelerin bağlaçlarla bağımlı ve alt/yan ilişkileri (ç.n.)

³ Günümüzde “-dik” ve “-acak” biçimbirimleri ayrı biçimbirimlerdir, fakat son derece nesnelendirilmiş olarak nitelendirilir (A. N. Baskakov, *Türkçedeki Sıfat-Fiillerin Sınıflandırılmasına Dair*, VYA, No: 6, 1959, s.114).

da görülmektedir. Bu özelliği ile Lazca, “Megrelceden ayrılmaktadır”. Türkçedeki bu özgün dilbilimsel kategorilerin anlam ödünçleme olguları diğer dillerde görülmemektedir. Bu olguya Lazca düzleminde ilk kez bu çalışmayla dikkat çekilmektedir.

Türkçenin bu özel gerçeklerinin incelenmesi oldukça değişik olguları açıklama fırsatı da sunmaktadır. Lazcadaki fiilin şahıslı şekillerinin çekim gerçeği buna örnektir. Akademik N. Marr kendisine özgü dilbilimsel sezgisi ile Lazca için doğal olmayan bu biçimlerin bütününe işlemiş ve onları “son derece orijinal bir olgu” olarak nitelemiştir. Araştırmacı bu gerçeğe ilişkin şunları ifade etmiştir: Lazca söz diziminde en önemli özgün hadise bağımsız kalıplardır, özellikle de bağlaçsız durum cümleleridir. Lazcada koşullu-bağımlı cümleler bağlaçlar kullanılmadan ifade edilir. Araştırmacı ardından şu sonuca ulaşmıştır: “Skolastik gramerin genel anlamlı, koşullu dilinde bu durum Lazcadaki fiil şekillerinin, hatta tamamlanmış zamanların, çekimlendiği anlamına gelmektedir” (Marr 1910:79; Çikobava 1936:63).

“-dik” ve “-acak” biçimbirimlerinden söz ederken unutmamalıyız ki bu kategori fiillerden türetilen isimlerdir. Fakat, bu tür isim-fiiller birbirleri ile zaman yönünden uyuşmazlar: “-dik” geçmiş ve şimdiki zamanı; “-acak” biçimbirimi ise sadece gelecek zamanı ifade etmektedir. Bize göre bu şekillerin zamana göre ayrılmaları onların fiil ve isim kategorilerinin sınırında olduklarını söyleyebilmemizi olanaklı kılmaktadır. Bu biçimbirimler, çekimlendikleri ve iyelik eklerini alabildikleri oranda fiilden türetilen isimlerdir ve zaman bakımından ayrıldıklarından dolayı fiilden tamamen kopmamışlardır.

Türkçede değişik türden bağımlı cümlelerin içeriklerini genel olarak bu “-dik” ve “-acak” biçimbirimleri ifade etmektedir. Gürcüce şu bağımlı cümle buna örnektir ve Gürcüce cümle, “მას შემდეგ, რაც ჯარისკაცი მოვიდა... (mas şemdeg, rac žariskaci movida)” – “ondan sonra ki, ne zaman asker geldi) – Türkçede “Asker geldikten sonra” şeklinde karşılır. “Geldikten sonra” yapısı şu unsurları içerir: “gel” (fiil kökü), “-dik” (Türkçe spesifik şekil ekidir), “-ten” (ayırılma hal eki), “sonra” (ilgeç). “Sonra” da ayrılma hali ekini gerektirmektedir; bu formun Lazcadaki karşılığı iyelik durumudur ve Lazca “k’ule” ilgeci iyelik durumunu zorunlu kılmaktadır.

Öyle ki, Türkçedeki bu tip zamansal bağımlı cümlelerin özelliği daima fiil kökünden türetilmiş “-dik” biçimbiriminden oluşmalarıdır. Bu form “sonra” ilgeci bağlamında yalın haldedir.

“Ondan sonra ki, ne zaman asker geldi” (Asker geldikten sonra) türünden cümlelerin Türkçede tamamen başka şekilde kullanıldığını gördük. Türkçedeki “geldi” eylemi fiilin şahıslı formu ile değil, fiilden türetilen isim aracılığıyla ayrılma haline “sonra” ilgecinin eklenmesiyle ifade edilmektedir. Bunu Türkçe bir cümlenin Gürcüce kelime kelimesine çevirisinde daha somut görebiliriz:

Asker	geldik-ten	sonra
žarisk’aci(s) mosulobis	şemdeg = (mas şemde	g rac, žarisk’aci movida)

İlginçtir ki, bu tür Türkçe cümlelerin özdeş kalıpları Lazca cümlelerde de bulunmaktadır. Bu cümlelerdeki (“მასიმ, როდესაც-maşin, rodesac” (o zaman, ne zaman ki), „იმ დროს, როდესაც-im dros, rodesac” (o zaman, ne zaman ki) gibi birleştirici sözcükler Türkçede bulunmadığından fiilin şahıslı formları çekim önekleri ile birleşmektedir. Gerçi, “gel-dik-ten” türündeki yapılarda şahıs eki bulunmamaktadır. Fakat bu şekil, fiile çok yakındır ve hayli filimsi özellikler taşımaktadır. Bu yapı Lazcaya fiilin şahıslı şekli olarak geçmiştir; bunun

gerekçesi Türkçe “-dik” biçimbiriminin Lazcada eşdeğerinin bulunmamasıdır. Türkçe yalın hal, Lazcada iyelik durumu ile değiştirilmiştir.

Yukarıda belirtilenlerin ışığında, aşağıda verilen Lazca cümlelerin yapısında Türkçenin etkisi açık olarak görülmektedir:

Geide ekickedes -ş-k'ule... (Çikobava 1936:20) → Geriye bak-tık-tan sonra...
oxori-şa moxteş k'ule... (Dumezil 1937:35) → Ev-e geldikten sonra...
çxomik, “eivalla” duc'uç'kule... (Çikobava 1936:33) → Balık eyvallah dedikten sonra...
Hukumetişa moiones'ş-k'ule... (Çikobava 1936:27) → Hükümete getir-dik-ten sonra...
Ma padişai biva-ş-k'ule... → Ben padişah ol-duk-tan sonra...
Seri iu-ş-kule... (Jgenti 1938:56) → Gece ol-duk-tan sonra...

Şu da hatırla tutulmalıdır ki, Türkçedeki “sonra” ilgeci ayrılma haliyle kullanılırken, aynı ilgecin Lazcadaki semantik karşılığı “(u)k'ule” yapısıdır, “u-k'ule” yapısı Lazcada tamlayan durum ekini almaktadır. Örneğin, “hemindora-ş-k'ule” (Jgenti 1938:27) = “bu zamandan sonra”. Bu olgu ışığında Türkçedeki ayrılma hali'nin (ablativ) karşılığı olarak Lazcada tamlayan durumu (genitiv) kullanıldığı açıklığa kavuşmaktadır. მს გოჯობა-შ-კულე (ma gižoxa-ş-k'ule) (Jgenti 1938:141) – “ben çağırdıktan sonra” (ne zaman ki ben çağırırsam...) da buna örnektir.

Verilen açıklayıcı örnekler, Lazcanın cümle yapısının Türkçe cümle yapısıyla bu açıdan tamamen uyduğunu somut olarak ortaya koymaktadır. Lazcadaki cümlelerin söz dizim tekniği detaylarda olmasa da genel anlamda Türkçenin cümle yapılarına uymaktadır.

Türkçede “-dik” ve “-acak” biçimbirimleri tamlayan durum ekleri ve “için” ilgecine eklenirler ve *nedensel* belirteç işaretleyicisidirler. Bu durum, Gürcüce ve diğer dillerde bağımlı cümleler aracılığıyla ifade edilmektedir (Deny 1923:1060; Kononov 1941:247). Bu durumda “için” ilgeci, “çünkü”, “dolayısıyla” ve diğer birleştirici sözcüklerin görevini üstlenir. Türkçe özel formlar olan “-dik” ve “-acak” biçimbirimleri fiil köküne eklenirler, oluşan yapıyı, uygun şahsın iyelik durumunun öneki ve “için” ilgeci takip eder. Örneğin; Eve geç geldiğim için... “eve geç geliş – benim yüzümden” (saxlşi gvian mosuloba-çemis gamo) veya; ... çünkü eve geç geldim, “eve geç geliş – benim için” (saxlşi gvian mosuloba- çemisatvis) vb.

Dolayısıyla, Türkçede sebep-durum cümlelerindeki içerik ifade etme kalıbının Lazcadan alınmış olma olasılığı da artmaktadır. Zira bu olgu şu durumlarda daha belirgindir. Fiilin şahıslı şekline “şe” ve “ni” ilgeçleri eklendiği durumlarda Lazca “-şeni” (senin) birimi Megrelcedeki “için” anlamını karşılamaktadır: Megrelce: “skani gurişeni” (senin için/senin hatırına). Fakat burada, şu da belirtilmelidir ki, Lazca ve Megrelcedeki “şeni” (için) ve onun Gürcücedeki karşılığı “ოვობ”/“tvis” ilgeçleri daima tamlayan durumunu gerektirmektedir ve Gürcüce ve Megrelcedeki “ოვობ”/“tvis” ve “შენი”/“şeni” ilgeçleri fiilin şahıslı biçimlerine asla eklenmezler. Dolayısıyla bu, sadece Lazcaya özgü bir olgudur, Lazca bu yapıyı Türkçeden almıştır: “mcika eksigi-na-tu-şeni, vitoxut para nutkoçu” (biraz eksik olduğu için on beş kuruş fırlattı) (Çikobava 1936:186). Lazca “ol-için” formu, Türkçe “-dik” formuyla ifade edilen kategorinin kelime kelimesine çevirisidir: “Biraz eksik olduğu için...” (cota naklulad misi qopilobisatvis/biraz eksik onun olmasından...). Türkçe “-dik” ve “-acak” perde biçimleri

Lazcada olmadığı için onların yerine uygun zamandaki fiilin şahıslı şekli kullanılır, bu da, “için” ilgecinin Lazca karşılığı olan-“şeni” sözcüğüyle karşılanır. Haliyle, Lazca “tu-şeni” (Çikobava 1936: 186) ifadesinin Türkçe karşılığı “olduğu için” kalıbıdır.

Şöyle bir Lazca cümleyi ele alalım: “sa bere dido xaşali-na tu-şeni, nana do baba muşik dido baxumtes” (Jgenti 1938:216). Bu cümlenin Gürcüceye çevirisi şöyledir: “Annesi ve babası bu oğlanı çok döverlerdi çünkü o pek haşarı idi (დედამისი და მამამისი ძალიან სცემდნენ ამ ბიჭს, რადგან ის ძალიან ცელქი იყო)”. Cümlenin kelimesi kelimesine çevirisi ise şöyledir: “Bu oğlan çok haşarı olduğu için annesi ve babası onu çok döverlerdi” (ეს ბიჭი ძალიან ცელქი რომ იყო-სთვის დედამისი და მამამისი მას ძალიან სცემდნენ). Bu ise, Türkçedeki sebep-sonuç cümlelerinin ifade şeklinin tam karşılığıdır:

Türkçe: Bu oğlan çok haşarı olduğu için...
Lazca: Ha bere dido xaşali natu-şeni...
Gürcüce: es biç'i dzalian celki rom iq'os-tvis...

Aynı şekilde, Lazca şu cümle de Türkçe kalıbı barındırmaktadır: “Hasanis dido-na aşkurinu-şeni... (Jgenti 1938:5) (Hasan çok korktuğu için...).

Lazca-Türkçe cümlelerin karşılaştırılmasıyla elde edilen veriler Lazcadaki bu kadar alışılmadık biçimlerin Türkçenin etkisi ile ortaya çıktığını göstermektedir:

Lazca: Hasanis dido-na aşkurinu-şeni.
Türkçe: Hasan çok korktuğu için...
Gürcüce: radganac hasans dzalian šeeşinda... (çünkü Hasan çok korktu...)

Lazca şu cümledeki, “sam deli aci-na ortu-şeni, him žarepeşi okomus kožoçu” (Bu deli aç olduğu için yemekleri yemeye başladı) (Kipşidze 1939:83) “şeni” bağlacı dikkat çekicidir. Zira, Lazcada “çünkü” bağlacı bulunmamaktadır. Lazcadaki birleşik cümlenin yüklemi “aži-na ortu-şeni” ekidir, “şeni” (için) ilgeçtir. Bu yüklem, üçüncü şahıslı, geçmiş zaman kipindedir ve ona ilgeç eklenmesi mümkün değildir. Aşağıdaki karşılaştırmalı örnekler bunun somut göstergesidir:

Lazca: sam deli aži-na ortu-şeni...
Türkçe: Bu deli aç olduğu için...
Gürcüce: (kelime kelimesine) bu delinin onun aç olması için...

Bir sonraki örnekte cümlenin yapısının Türkçe olma durumu daha açıktır: “xere kitxeri-na-tu-şeni, furunžis va mayerdinu” (Çikobava 1936:186) (oğlan okumuş olduğu için fırıncı aldatamadı). Lazcada “tu” sözcüğü “vardı” anlamına gelir: (=r) du” – Megrelce), “tu-şeni” = “olduğu için”. Lazca-Türkçe cümleler karşılaştırıldığında şöyle bir sonuç elde edilmektedir:

xere kitxeri-na-tu-şeni, furunžis va mayerdinu...
Oğlan okumuş olduğu için fırıncı aldatamadı...

Kelime kelimesine: oğlanın okumuş olması onun-için fırıncı aldatamadı.

Lazcada komplekslik ilgeci olan “ša-kis” (= -e/a kadar, -e/a dek), Kartvel dil ailesine özgü olan kurallara rağmen, şahıs işareti ile türetilmiş bir fiile eklenebilir. “qis” ilgecinin anlamı “- e/a kadar”, “- e/a dek”tir ve yön durumuna eklenir. Örneğin, axčami-ša-kis (akşama kadar), sum c’ana-ša-ki (üç yaşa kadar) vd. Diğer Kartvel lehçelerinden farklı olarak Lazcadaki bu “ša-kis” ilgeci fiilin şahıslı şekline eklenmektedir. Bu durumda Lazcada zaman belirtecinin ifade ettiği içeriğe sahip bir cümle söz konusu olmaktadır (“-e kadar”, “-e değin” ilgeci olarak tercüme edilir) (Çikobava 1936:205). “ma kobortaşakis si mutuşi derdi mozdum” (Çikobava, 1936:34) cümlesinin serbest çevirisi şöyledir: “sanam me viknebi (viqo), šen nurapris dardi nu gakvs” (Ben var olduğum sürece sen hiç bir şeyi dert etme) (Çikobava 1936:34). Cümlenin kelimesi kelimesine çevirisi ise şöyledir: (ben olduğumca veya ben varken/olduğumda senin hiç derdin yok”, yani; “ben var oldukça”, “yaşadığım müddetçe”dir.

Bize göre, Kartvel dil ailesi için son derece sıra dışı olan bu söz dizimsel yapı Türkçenin Lazcaya olan güçlü etkisinin kanıtıdır. Bu özel durumda, Türkçe zarf-fiille anlatılan zaman durumu kalıbının ödünçlenmesi söz konusudur. Söz konusu zarf-fiil, “-ınca” belirtecinin zorlaştırılmış bir şeklini teşkil etmektedir; dolayısıyla bu, “-ınca” sonekine ismin “-e hali” eklenir. Bunun nedeni, Türkçede zarf-fiillerin söz konusu türüne “kadar” ilgeci eklenmiş olmasıdır. Türkçe; “ben gelinceye kadar bekle” (Kononov 1941:233) cümlesi buna örnektir. Zarf-fiil olan “gelince” ismin “-e hali”ndedir, çünkü “kadar” ilgeci ismin “-e hali”ni gerektirmektedir. Lazcada söz konusu “kadar” ilgecinin anlamsal karşılığı olan “-kis” ilgeci ve bu ilgecin Lazcada gerektirdiği hal (yönelme) alınmıştır. Haliyle, “ma kobortaşakis si mutuşi derdi mozdum” Lazca cümle, Türkçede, “Ben var olduğum sürece sen hiçbir şeyi dert etme” şeklinde karşılığını bulmuştur.

Türkçede zarf-fiil aracılığıyla ifade edilen biçimin karşılığı olarak Lazcada fiilin şahıslı şeklinin kullanıldığı çok açıktır. Fakat, cümle yapı bakımından yine de Türkçedir; fiilin kökünden elde edilen zarf-fiilin ifade edilişi fiilin şahıslı formu ile gerçekleşmiştir (“ma koborta”) ve ismin “-e hali”ndeki ilgeç Lazcada “-kis” (-e kadar) ilgeciyle değiştirilmiştir ki bu ilgeç yönelme durumunu gerektirmektedir. Birkaç örnek daha verebiliriz: “sešo uc’umertu-şakis aslaniš bičik divis yvas ar zoi kogamačkidu” (Böyle konuşuncaya kadar aslan oğlan, deve iyice bir tokat attı) (Çikobava 1939:186). “sešo uc’umertu-şakis” ifadesinin Türkçe karşılığı “böyle konuşuncaya kadar”dır. Aşağıdaki örnekler de bu düzlemde somut ilişkileri ortaya koymaktadır: “bere dziromatu-ša-kis, bereši nanak komoli mušis duc’u” (Çocuk görünceye kadar annesi kocasına anlattı). “am memleketiš pxeti-şakis (Çikobava 1939:27) = “bu memlekette yaşadığım sürece” (bu memlekette oturuncaya kadar). “batomiša biyamti-şaki (Çikobava 1939:27) = “Batum’a götürünceye kadar”. “derdi mo zdim ma sağı borta-şakis (Kipşidze 1911:8) - “dardi nu gakvs, vidre me cocxali var (Ben sağ oldukça derdin olmaz) = me cocxali viq’o-mde (ben sağ oluncaya⁴ kadar).

“Abas-peiluvani var moxtuša-kis” (Abas-pehlivan gelmeyince) örneğinde ise üzerinde durulması gereken nokta şudur: Türkçe zarf-fiilin olumsuz şekline (“-ince” zarf fiili) “kadar” ilgeci eklenmez ve dolayısıyla da ismin “-e hali”ndeki gösterge de mevcut değildir. Örneğin, Lazca “abas-peiluvani var moxtuša-kist” – “Abas-pehlivan gelmeyince”. Lazcada ikili yapılar

⁴ S. Cikia burada, zarf fiil eki “-uncaya kadar”ı “-dıkça” yerine kullanmaktadır! (ç.n.)

(olumlu-olumsuz) sahip olan durumlar, olumlu yapıya sahiplik anlamına gelmektedir. Bu olgu olumlu yapıya benzerlikle ifade edilmektedir.

Aşağıdaki karşılaştırmalı örnekler Türkçeden alınma kalıpsal (calques) olguları daha açık ortaya koymaktadırlar:

“vitootx c’aneri borti-ša...” (Çikobava 1936:23) (ondört yaşım oldum-kadar) “On dört yaşına girinceye kadar...”

“sešo uc’umertu-şakis...” (Çikobava 1936:23) (böyle konuştu-kadar) “Böyle konuşuncaya kadar...”

“bere iromtu-ša-kis...” (Jgenti 1938:135), (oğlanı gördü-kadar) “Çocuğu görünceye kadar...”

Lazcanın son derece ilginç söz dizimsel bir özelliği de “-şi” ve “is/si” ilgeçlerinin Türkçedeki “ki, ne zaman ki” bağlaçlarının yerinde kullanılıyor olmasıdır. Sonuncusu, Atin ve kısmen Vitsuri lehçelerinde kullanılmaktadır (Çikobava 1936:185). “-şi” biçimbirimi hemen hemen bütün ağızlarda mevcuttur. Yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere bu tip cümlelerin Türkçe söz dizimiyle özdeş olduğu çok açıktır. Türkçede zaman belirteçli bileşik cümlelerin içeriği, yukarıda yeterince üzerinde durduğumuz üzere, “-dik” ve “-acak” şekilleri ile de ifade edilmektedir. Bu durumda söz konusu göstergeler tamlayan durumu eki olmadan bulunma haline eklenirler. Biz, Türkçe bulunma hali ekinin karşılığı olarak Lazcada “-şi,” “-is” ve “-si” ilgeçlerinin alınmış olma ihtimalini kuvvetli görmekteyiz. Şu basit Türkçe cümlede bu durum oldukça açıktır: Ali saxls movida-şi (Ali eve gel-dik-te).

“-şi” ve “-si” “-is” ilgeçlerinin benzer kullanım durumlarında hangi işlevlerde kullanılacağına dair kesin tanımlamalarda bulunmak zordur. Burada, Türkçe verilen örnekten hareketle, bir kez daha Türkçeden kalıp (kalka) kopyalama olgusu söz konusu olduğu açıktır. Benzer olgular aşağıdaki örneklerde de görülmektedir:

tavaniša eptit-şi... (Kipşidze 1939:6) Tavana çıktık-ta...

batumiša vidi, ek meptit-şi... (Kipşidze 1939:1-24) Batum’a git-ti, oraya gel-dik-te...

“-si” ve “-is” ilgeçlerinin eklendiği fiilin şahıslı şekilleri de aynı anlamdaki cümleleri oluşturmaktadırlar (Çikobava 1936:185).

iakiniša kidu-si... (Çikobava 1936:123) Yakına gittik-te...

c’k’ule ak mopti-is... (Çikobava 1936:124) Sonra buraya gel-dik-te...

geri molvati-si... (Marr 1910:83) Geri dön-dük-te...

Lazca; “oxorža konaša idu var-idu-ia-şi (=kadın tarlaya gider gitmez) ifadesi bize göre yapısal ve anlamsal olarak Megrelce ve Gürcüce olan “midartu vara” – “tsavida tu ara” (gidelim mi, gitmeyelim mi) ifadelerinin eşdeğeri değildirler. Bu form, pek yaygın olan Türkçe 3. tekil şahsın geniş zamandaki olumlu ve olumsuz (gider gitmez) ifade şeklidir. Söz konusu ifade şekli “gidince” zarf fiilinin eşdeğeri ve dolayısıyla Türkçeden Lazcaya geçmiş ödünçlemedir.

Lazca; “ha na gic’vi-pe dogaxenen-na, bozo çkimi mekçare” (de-dik-ler-im-i yapabilirsen, kızımı veririm) cümlesindeki “gic’vi” kelimesinin anlamı “söyledim (ben sana)”dir. “gic’vi-pe” ifadesinin kelime kelimesine çevirisi ise “söyledim-ler-i” (de-di-m-ler-i)’dir, fiil bu bağlamda

ismin anlamını yüklenmektedir, ancak fiil yalın haldedir” (Çikobava, 1936:65). Anlaşılacağı üzere Lazca “*söyledim-ler-i*” şekli, Lazca dilsel malzemenin özel Türkçe şekli olan fiilden türetilmiş isme yakınlaştırma girişimidir: *de-dik-ler-im-i* yapabilirsen. Burada, “de” fiil köküdür, “-dik” kökten isim türeten bir ek, “-ler” çoğul eki, “-im” iyelik eki, “-i” belirtme durumu eki’dir.

Sonuç

Türkçenin Lazca ile etkileşimi Lazeti’nin (Lazistan) Osmanlı Devleti’nin himayesine girmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Elbette bu etkileşim tek taraflı olmamıştır. Türkçedeki sebep-durum cümlelerindeki içerik ifade etme kalıbının Lazcadan alınmış olma olasılığı da bu çalışmada ortaya konmuştur.

Türkçe söz dizimsel kalıplar Lazcada kimi zaman ilgeçler, kimi zaman da sözcük türlerinin değişken işlevleriyle Lazcaya geçmişlerdir. Lazcaya Türkçeden geçen söz dizimsel kalıplar kaynak dildeki kökenleriyle değil, geçtikleri Lazcadaki sözcük türlerinin zorunlu hallerini edindikleri/yükledikleri tespit edilmiştir. Kaynak dildeki fiilimsilerin erek dilde (Lazcada) başka bir kelime türüyle karşılanmıştır.

Türkçeden Lazcaya ödünçlenen söz dizimsel kalıpların bazı durumlarda erek dilin kendine ait gramer özelliklerine (özellikle de durum ekleri konusunda) adapte oldukları bu çalışmayla ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

- Cikia, S. (1967). “Lazcadaki Türkçe Sözcüksel Kalıplar”. *Türkçe-Lazca Dil İlişkilerinden-1. Doğubilimleri Serisi*, Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları, Cilt:108, ss. 253-269. (Gürcüce), Tiflis/Gürcistan.
- Çikobava, A. (1936). *Metinli Lazca Dilbilgisi Analizi* (Gürcüce), Tiflis/Gürcistan.
- Çikobava, A. (1939). *Lazca Hakkında İlave Bilgiler* (Gürcüce), Tiflis/Gürcistan.
- Deny, J. (1923). *Grammaire de la Langue Turque*, Paris/Fransa.
- Dumézil, G. (1937). *Contes Lazes*, Paris/Fransa.
- Jgenti, S. (1938). *Lazca Metinler*, (Gürcüce), Tiflis/Gürcistan.
- Kipşidze, İ. (1911). *Lazca Hakkında İlave Bilgiler* (Rusça), St. Petersburg/Rusya.
- Kipşidze, İ. (1939). *Lazca Metinler* (Gürcüce), Tiflis/Gürcistan.
- Kononov, A. N. (1941). *Türkçe Dilbilgisi* (Rusça), Leningrad/Rusya.
- Marr, N. Y. (1910). *Sözlüklü Okuma Kitabı Eşliğinde Lazca Dilbilgisi* (Rusça), St. Petersburg/Rusya.